

**ALISHER NAVOIYNING „LISON UT -TAYR“ DOSTONI VA
UNDAGI „SHAYX SAN’ON“ HIKOYATI TAHLILI**

Asalxon Ziyataliyeva Qobiljon qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ijodining yuksak namunasi bo‘lgan “Lison ut-tayr” dostoni va undagi “Shayx Sa’non” hikoyati tahlil qilinib, undagi tasavvufiy g‘oyalar yoritilgan. Asarda insonning ma’naviy kamolot sari yo‘li, Haqqa yetishish bosqichlari hamda ruhiy poklanish jarayonlari tasavvuf falsafasi asosida talqin etiladi.

Bundan tashqari maqolada asar kompozitsiyasining o‘ziga xosligiga diqqat qaratilib, undagi har bir detall Alisher Navoiyning, eng avvalo, islomiy, so‘ngra tasavvufiy dunyoqarashini o‘zida aks etgani tahlillar orqali asoslangan.

Kalit so‘zlar: “Lison ut-tayr ”, tasavvuf, komil inson, ruhiy kamolot, Haqqa yetishish, islom, hikoyat, Shayx San’on, nasroniy qiz, ishq, tasavvuf, din.

Alisher Navoiy ijodi o‘zbek adabiyoti tarixida tasavvufiy tafakkurning eng yuksak cho‘qqilaridan biridir. Shoir o‘z asarlarida insonning ruhiy dunyosini, ma’naviy kamolot sari intilishini chuqur falsafiy mazmunda tasvirlagan. Xususan, “Lison ut-tayr” dostoni tasavvuf falsafasining badiiy ifodasidir.

Bu asar orqali Navoiy insonni o‘z “men” ini anglash, nafsni yengish va Haq yo‘lini topishga da’vat etadi. Shoir tasavvufni insonni mukammallikka yetaklovchi yo‘l sifatida talqin qiladi. “Lison ut-tayr” dostonida qushlar timsolida insonlar tasvirlanadi. Ularning maqsadi — afsonaviy Simurg‘ni (ya’ni Haqni) topishdir. Qushlarning sayohati tasavvufdagi “suluk yo‘li”, ya’ni Haqqa yetishish yo‘lini ifodalaydi. Bu yo‘l yetti vodiyni (bosqichni) o‘z ichiga oladi: talab, ishq, ma’rifat, istig‘no, tavhid, hayrat va fano. Har bir vodiyni insonning ma’naviy poklanish, o‘z “men” idan kechish jarayonini ifodalanadi yetti vodiyni har biri tasavvufdagi ruhiy kamolot bosqichlariga to‘g‘ri keladi. Asarda qushlar — muridlar (izlovchilar), Simurg‘ esa — Alloh timsolidir. Qushlarning yo‘lda duch keladigan to‘siqlari insonning nafs, havoyi istaklar, jaholat kabi ichki dushmanlarini bildiradi. Masalan, Hudhud yo‘lboshchi sifatida payg‘ambar yoki murshidni ifodalaydi. Tovus — go‘zallik, dunyoviy nafs timsoli. U go‘zallikka, shon-shuhrat va hashamatga ruju qo‘ygan, ammo bu narsalar uni Haqqa (Allohgga) yaqinlashtirmaydi, balki undan uzoqlashtiradi. Bulbul go‘zallikka, dunyo muhabbatiga berilgan deya ta’riflanadi. Boyqush esa mol-dunyoga o‘ch qahramon sifatida talqin qilinadi. Bu orqali Navoiy insonni o‘z ruhiy to‘siqlaridan ozod bo‘lishga da’vat qiladi. Hudhud boshqa qushlarni Haq yo‘liga boshlaydi. Bu tasvir orqali Navoiy insonni murshid rahnamoligida Haqni tanishga chaqiradi. Navoiy tasavvuf ta’limotiga ko‘ra, insonning eng yuksak darajasi — komillikka erishishdir. Komil inson — bu nafsini poklagan, ilm va ma’rifat orqali Haqni tanigan, boshqalarga rahm-shafqatli shaxsdir. Doston oxirida Simurg‘ni topgan qushlar aslida o‘zlarini topadilar — bu esa insonning Haqni o‘z qalbida topish g‘oyasini ifodalaydi. Shoir tasavvuf falsafasini xalqona ruhda talqin qiladi. Uning g‘oyalari faqat diniy emas, balki ijtimoiy-axloqiy mazmunga ham ega. Navoiy insonni faqat ibodat emas, balki amaliy ezgu ishlar, odamlarga foyda keltirish orqali ham Haqqa yaqinlashishga da’vat etadi. Navoiy uchun ishq – bu Haqni anglash vositasi. U shaxsiy, dunyoviy muhabbatni emas, ilohiy ishqni, ya’ni Allohga muhabbatni

ulug'laydi. Shuning uchun doston qahramonlari (qushlar) ishq alangasida o'zini yo'qotib, Haqqa yetadi. Tasavvufda eng katta dushman — nafs. Navoiy qushlar timsolida insonning nafs, g'urur, shubha, manmanlik, dunyo sevgisi kabi to'siqlar bilan kurashini ko'rsatadi. Haqiqiy orif — nafsini yenggan, Haqqa taslim bo'lgan insondir. Alisher Navoiy "Lison-ut tayr" dostonidagi Shayx San'on hikoyati — asarning eng mashhur va chuqur tasavvufiy mazmundagi qismlaridan biridir.

Hikoyaning qisqacha mazmuni: Shayx San'on — Makka shahrida yashovchi, yetmish marta haj qilgan, minglab muridlari bor, ilm va taqvo bilan mashhur zot edi. Bir kecha u tush ko'radi: tushida u Rim shahrida (Rum diyori) sajda qilayotganini ko'radi. Bu tush uni hayratga soladi, chunki u butparastlar yurti bo'lgan joyda sajda qilayotgani unga g'alati tuyuladi. Shayx bu tushni ta'bir qilib, Rum diyoriga yo'l oladi. U yerda bir nasroniy qizni ko'radi. U qiz nihoyatda go'zal, ammo Haq yo'lidan bexabar edi. Shayx o'sha qizni ko'rib, ishqqa muftalo bo'ladi. Qiz esa Shayxning muhabbatini sinaydi va shart qo'yadi: "Agar meni istasang, diningdan chiq, butga sajda qil, sharob ich, Injilni o'rgan — shunda muhabbatimga loyiq bo'lasan", — deydi. Shayx avval bu so'zlardan larzaga tushadi, lekin ishq uni shunday holatga soladiki, u barchasiga rozi bo'ladi. U: butga sajda qiladi, xoch osadi, sharob ichadi, Injilni o'qiydi, nasroniy kiyimini kiyadi. Muridlari bundan iztirobda bo'ladilar, ammo Shayx "bu ishq — ilohiy sinov" deydi. Bir muddat o'tib, nasroniy qiz Shayxning bu holatidan hayratga tushadi. U ko'radi-ki, Shayxning muhabbati jismoniy emas, ilohiy pok muhabbat ekan. Natijada qiz Haqqa imon keltiradi, Shayx esa o'z holiga qaytadi. Ikkovlon haqiqiy ishqda poklanadilar. Shayx — bu kamolot darajasidagi inson, ammo u ham ishq sinovidan o'tishi kerak edi. Tasavvufda bu "yo'l oxiridagi imtihon" deb talqin qilinadi. Ya'ni, hatto eng pok inson ham ishq oldida sinovdan o'tadi. Navoiy shu orqali shunday demoqchi bo'ladi: Haqqa yetishish uchun aql va ilm yetarli emas, ishq ham kerak. Hikoyatdagi nasroniy qiz — ilohiy go'zallik ramzi. Qiz — bu zohirda "kofir", ammo aslida

ilohiy go‘zallikning timsolidir. Shayx uning husnida Haqning jamol nurini ko‘radi. Tasavvufda “go‘zallik” — Haqning tajallisi, ya’ni Uning ko‘rinishidir. Shuning uchun Shayx qizni sevganida, aslida u Haqni sevgan edi. Shayxning “butga sajda qilishi” yoki “dindan chiqishi” zohirda gunoh bo‘lib ko‘rinsa-da, bu ramziy ma’noda: insonning “zohiriy dindan”, ya’ni shakl va rasm-rusumdan chiqib, Haqning mohiyatiga kirishini bildiradi. Tasavvufda bunga “botin dinga kirish” deyiladi. Bu – tashqi e’tiqoddan ko‘ra ichki Haqni anglash holati. Shayx San’on hikoyasida ishq shunchaki his emas, balki Haqqa eltuvchi yo‘l sifatida talqin qilinadi. Ishq insonni “men”likdan xalos qiladi, uni “fanoga” — o‘zini yo‘qotish holatiga olib boradi. Shayx ishq tufayli taqvo, shon-shuhrat, ilm kabi narsalardan voz kechadi — bu esa tasavvufdagi fano (yo‘q bo‘lish) darajasidir. Hikoya yakunida qizning musulmon bo‘lishi shuni anglatadi: Haqiqiy ishq oxir-oqibat haqiqatni yoritadi. Navoiy bu bilan “ishq – Haqqa eltuvchi yo‘l” degan g‘oyani tasdiqlaydi.

Tuyg‘u qancha qudratli bo‘lsa, mahbuba ko‘nglini ham shuncha tez mahv etadi, uni ham otashdomiga tortadi. Muhabbat birgalikda hayrat tuyib, birgalikda faryod urishdir. Baloi ishqning chaqmog‘i kufr sanamining boshiga ham chaqdi. Tarso qizi Shayxkezgan biyobonda sarosar tentiradi. Uning g‘ururi chil-chil sindi. Avvalgitamannodan asar ham qolmadi. Mahbubining haqiqatiga yetmoq uchun o‘tinch-unadomat ila poyi piyoda yo‘lga tushdi...

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” asari tasavvufiy tafakkurning cho‘qqisi, insonni ma’naviy yuksalishga da’vat etuvchi badiiy-falsafiy asardir. Unda shoir insonning o‘zligini anglash, nafsni yengish va Haqqa yetishish yo‘lini ramziy obrazlar orqali ifodalagan.

Navoiy uchun tasavvuf — bu hayotdan uzilish emas, balki insonni jamiyatga, ezgulikka va Haqqa xizmatga yetaklovchi yo‘ldir. Navoiy bu asar orqali shunday xulosa beradi: “Haq yo‘lida nafsni yo‘q etgan banda — chin orifdir, o‘zini topgan inson — Haqni topgandir.” “Shayx San’on” hikoyati

orqali Navoiy insonning ruhiy kamolot sari yo‘li, ishq orqali Haqqa yetishish g‘oyasini badiiy shaklda ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

-
1. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983.
 2. Ibrohim Haqqul. Navoiyga qaytish. — Toshkent: O‘zbekiston, 1991.
 3. Hodi Zarifov. Navoiy asarlarida tasavvuf. — Toshkent: Fan, 1970.
 4. Oripov A. Tasavvuf va badiiyat. — Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
 5. ALISHER NAVOIYNING “LISON UT-TAYR” DOSTONI VA UNING TAHLILI“ Shaxnoza Baxriddinova maqolasi.
-